

OBRAZOVANJE ZA 21. VIJEK: IZMEĐU ETIKE I IDENTITETA

Predrag Zenović

The future of democracy and its political culture, as well as the society's ethical and identity self-understanding depend on the quality of educational system, and its reform is one of the greatest challenges for Montenegro's political future. The essay focuses on the underpinning philosophical and social preconditions for a constructive reform of the educational system. It deals with ends and methods that one educational system should embrace in a plural transitional society as Montenegro's. It employs several explanatory theoretical notions: play, dialogue, and Rancier's „ignorant schoolmaster“.

Ako se ovaj trend nastavi, nacije širom svijeta će uskoro proizvoditi generacije korisnih mašina, a ne kompletne građane koji misle svojom glavom, kritikuju tradiciju i razumiju značaj tuđih patnji i dostignuća. Budućnost demokratija je neizvjesna.

M. Nusbaum

U vremenu u kojem je znanje svedeno na informaciju, a informacija predstavlja osnov sveukupne društvenosti, društvo koje izlazi iz tranzicije suočava se sa krupnim izazovima. Pored

političkih, ekonomskih te vrednosnih metamorfoza, pred takvim društvom je složen izazov savremenosti – u infomacijama i tehnologijom uvezanom svijetu, naučiti jezik novog milenijuma, a ostati dosljedan klasičnim idealima i ciljevima obrazovne politike – stvaranju harmoničnog građanskog društva u kojem su individualnost, kreativnost i originalnost po-etičke vrijednosti ličnog i društvenog samoostvarenja.

Crnogorska državna samobitnost izborena prije deceniju tek je minimalni garant političke, ali nipošto i kulturno-obrazovne emancipacije. Složen proces reforme obrazovanja započet je prije dvije decenije, ali kao i druge reforme zagubljen je u lavirintu tranzicije. Tada po ugledu na slovenačke, danas na hrvatske reformatore iz vida se gubi osnovni aksiom – obrazovanje je proces koji se odvija u zadatom kulturno-socijalnom kontekstu, te je za njegovu reformu potrebno preispitati nasljeđene kulturne obrasce, istorijski i tranziciono indukovane nepravde, ali i sliku društvene reprodukcije, demografske, ekonomske, simboličke. Čini se da, kao društvo, ne postavljamo pravo pitanje. Ono nije čemu obrazovanje treba da služi, jer se to da naslutiti iz svakodnevnog iskustva, nego koja mu je svrha, čemu treba da teži? Janusovo lice kulture¹, humanističko i scijentističko, orfejevsko i prometejsko, danas stoji pred izazovima savremenog čovjeka, jedinstvo ovih svjetonazora je nužnan, a ne moguć ishod.

Epikriza našeg obrazovnog sistema je zabrinjavajuća – zastareli nastavni programi, škola koja podstiče autoritarnost, a sputava kritičnost, proliferacija univerziteta i nastavnih programa koji ne korespondiraju sa tržištem rada, odliv mozгова, zaostajanje u tehnološko-informacionim dostignućima i najzad, satiranje humanističkih predmeta i programa kao način da se „rasterete programi“. Kliničkoj slici

---

¹ Čarls Snou, *Dve kulture i ponovo o njima*, Biblioteka XX vek, NUBS, Beograd, 1971.

valja dodati i hronično obezvređenje srednje klase kao stuba svake obrazovne politike. Dijagnoza – urušen obrazovni sistem. Istoriju svake bolesti valja ispitati u njenom trajanju i vremenitosti, a onda ukazati na korake koje valja preduzeti ili još bolje, putokaze koje treba slijediti. Kriza je uvijek i šansa, ona odlučujuća tačka u kojoj valja odabrati pravi put. U ovom radu biće naznačene moguće perspektive razumjevanja svrhe obrazovanja kao svojevrsnog filozofskog lajtmotiva za neku buduću reformu.

Obrazovanju pristupam *holistički* – kao integrativnom okviru u kojem se potencijal ljudskog bića razvija u cjelini njegove egzistencije kroz sve faze razvoja i odrastanja, i *sistematski* – kao jednom, direktnim odnosima, uvezanom dijelu sistema cjelokupne društvene reprodukcije. Polazeći od ove dvije pretpostavke, ogled o obrazovanju i njegovoj svrsi u Crnoj Gori tumačiću kroz tri važne dimenzije: *metodsku* – kako se proces obrazovanja treba odvijati, koji su načini „prenosa znanja“ između učitelja i učenika, *epistemološku* – kako razumjeti znanje i njegovu upotrebnu i suštinsku vrijednost u postmodernom vremenu, i *normativnu* – kojim vrijednostima i ciljevima obrazovanje treba da teži.

*Znanje i moć: od dogme do dijaloga,
od stupnjevitog do cjeloživotnog obrazovanja*

Ako je znanje moć, obrazovni sistem je najjače ideološko oružje moderne države. Obrazovni sistem služi socijalizaciji, ali i ideološkom prozeletizmu koje mlade naraštaje treba da „ukalupi“ u poredak. I u povjesti crnogorskog obrazovnog sistema uočava se želja moderne crnogorske države da iskoristi školski sistem za ideološke državničke projekte. Premda je Njegoš govorio da je „prosvjestenije svijet..., a ne tma“ i otvaranjem prve svjetovne škole 1833/34. godine i nabavkom

štamparije postavio dva međaša u razvitku crnogorske prosvjete i kulture², uticaj crkvenog i laičkog na prosvjetno, konstanta je rane faze crnogorske istorije obrazovanja.

Prve zbirke knjiga, učenjaka i škola nastale su okviru crkve. Nije crnogorsko iskustvo tu specifično, srednjovjekovna sholastika bila je, uz sve ograde prema naučnom metodu i saznanju, stecište mišljenja i učenosti. No, kašnjenje u tom procesu je više nego uočljivo, ne samo za evropskim nego i za balkanskim iskustvom. Važni kulturološki procesi bez kojih je nemoguće zamisliti savremenu evropsku učenost, poput prosvjetiteljstva, nisu imali većeg odjeka u Crnoj Gori.

Kostić³ navodi se da „povesnicu uče deca da znaju: ko su bili njihovi pretci i stari; šta su i ko su oni, i šta treba da budu oni i ceo narod srpski... Tu će im učitelji uzdizati prave zasluge pojedinih uzvišenih lica, bilo careva, bilo drugih junaka, koji su radili za korist i sreću svoga naroda, koji su bili čisti karakteri, koji su prezirali sebične celi, a radili više za opšti napredak. Tom prilikom davaće učitelj deci lepe primere, koji će im služiti kao pravac njihovog rada i ponašanja u njihovom životu“.⁴ Oblikovanje nacionalne svijesti koja je trebalo da korespondira

---

² Gazivoda, Pavle, „Školski sistem u Crnoj Gori, korjени, razvitak, perspektive“, *Pedagogija*, 2003. Prvi pomen predškolske ustanove u Crnoj Gori datira iz 1893. Djetski sad na Cetinju otvara Milica Nikolajevna, kćer knjaza Nikole.

³ „Nastavni plan i program iz 1870. godine sadrži nastavne predmete: nauka vjera, srpski jezik, crkveno-slovenski jezik, račun, crkveno pevanje, zemljopis, povesnica (istorija), gazdinstvo“. U nastavnim planovima i programima za osnovnu školu 1948, 1950, 1953, nakon Drugog svjetskog rata, nastavni predmeti su raspoređeni na: srpski jezik, zemljopis, istorija, poznavanje prirode, račun sa geometrijom, crtanje, lijepo pisanje, ručni rad, pjevanje, fiskultura. *ibid.*

⁴ Živko Andrijašević, Srpstvo u Crnoj Gori, objavljeno na http://www.monenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm.

sa nacionalno-oslobodilačkim ratnim poduhvatima Crne Gore, nije se završilo oslobodilačkim ratovima. Kao ustaljena, generacijski uvriježena matrica, predmet istorije služio je formiranju poželjnih identiteta u kojima je za drugost bilo malo mjesta.

Prva srednja škola u Crnoj Gori bila je Bogoslovija, otvorena 1863. godine koja je kasnije nastavila rad kao Bogoslovsko-učiteljska škola. Spoj crkvenog i prosvjetnog u njegovoj ranoj fazi sličan je u svim balkanskim društvima⁵. Obrazovni sistem i nakon nestanka kraljevine Crne Gore kao nezavisne države ostao je u sjenci svemoći države i njenog apsolutizma.

Ideološka matrica marksizma, kao jedna knjiga i jedna istina, bila je dominantna paradigma prosvjetno-naučnog oblikovanja poslijeratne Crne Gore. Premda ovom periodu valja zahvaliti za najtemeljniji prosvjetno-pedagoški poduhvat u istoriji Crne Gore, recidivi jednog doktriniranog pristupa nauci i danas se osjećaju na crnogorskim fakultetima. Ipak, u tom vremenu sinhronija između obrazovnog sistema i opšte društvene reprodukcije bila je dovedena do savršene harmonije, a ljevičarski pogled na ulogu države u obrazovanju vodio je otvaranju katedri, izdavačkoj, prevodilačkoj i pedagoškoj djelatnosti kakvu danas ne možemo ni da zamislimo. *Summa summarum*, od tog vremena ostalo je samo najgore – univerzitetski profesori i akademici maršali, ideološki pristup koncipiranju nastavnih programa i hijerarhija u kojoj ministar prosvjete u svojim naumima i ne mora da konsultuje one koji neposredno izvode obrazovni proces, učitelje, nastavnike, profesore. *Ex cathedra* predavanje oslikava društva poput onih u kojem žrec zna jedinu i „pravu“ istinu. U osnovi, to je mitološko, a ne dijaloško obrazovanje. Riječju, to je nekritičko predanje.

---

⁵ U Njemačkoj, znatno prije toga vremena, stara latinska škola, u kojoj su predavači bili budući sveštenici, pretvorila se u gimnaziju već 1812. godine u kojoj su predavala svjetovna lica, nakon položenog državnog ispita.

Univerzitet u Crnoj Gori nastao je 1974, osam godina nakon 1968, tog međaša moderne evropske kulture, te kritike autoriteta, tradicionalizma, potrošačkog društva, konzervativnog buržoaskog morala, te posljednje veće lijeve opomene da je svijetu potrebno više jednakosti i slobode, više solidarnosti. Sorbona je 14. maja 1968. postala „slobodna komuna“. Mi ni danas, 2017, skoro pola vijeka kasnije, ne možemo to reći za najveći i najstariji crnogorski univerzitet. Možda zato što nikada nismo imali '68.

Strategija razvoja i finansiranja visokog obrazovanja 2011–2020⁶, koja je usklađena s ciljevima strategije Evropa 2020⁷, pokušava da uspostavi vezu između obrazovnog sistema i tržišta rada. U tom smislu, strategija ima za cilj unaprijeđen kvalitet visokog obrazovanja, poboljšan preduzetničko-inovativni karakter obrazovanja, učešće populacije s visokim obrazovanjem starosti od 30 do 34 godine najmanje 40% u 2020, uspostavljen model cjeloživotnog učenja, utemeljen na dobroj međunarodnoj praksi, istraživački orijentisano visoko obrazovanje i internacionalizaciju visokog obrazovanja. U periodu 2012–2017. prema ovom dokumentu, radilo se na reformi finansiranja visokog obrazovanja, analizi tržišta rada, analizi percepcije poslodavaca, razvoju ishoda učenja, poboljšanju mobilnosti, analizi sprovođenja principa Bolonjske deklaracije, osnivanju centra izvrsnosti, jačanju ljudskih resursa itd. Nažalost, u godini pred nama, koja će biti godina evaluacije, pitanje je koliko su ovi poduhvati zaživjeli kao model budućeg razvitka obrazovnog sistema. Povećana mobilnost studenata nije

---

⁶ http://www.mpin.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=77306&rType=2&file=Strategija_razvoja_i_finansiranja_visokog_obrazovanja_u_CG.doc

⁷ Agenda 2030. Ujedinjenih nacija predviđa za četvrti cilj inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve. <http://un.org.me/kvalitetno-obrazovanje/>

praćena njihovom (re)integracijom u akademskom ili preduzećničkom ambijentu, Bolonjska deklaracija i dalje usložnjava više nego što pojednostavljuje proces, *ad hoc* ekspertske timovi pri ministarstvima nauke i prosvjete nisu integrisani u sistem.

Stepenost obrazovanja valjalo bi upotpuniti cjeloživotnim učenjem kao načinom da se u fluidnom vremenu izađe u susret izazovima sadašnjosti. Umjesto informacije, osposobiti učenika da se snađe u haosu izvora informacija i bude kadar da procijeni njihovu relevantnost i upotrebljivost. Umjesto istorijskih mitova podsticati dijaloški pristup istoriji, gdje se uvijek čuje i druga strana, a ratovi ne doživljavaju kao usud nego kao izbor određenih elita i generacija. Konačno, obrazovani sistem mora biti simbol naše građanske jednakosti, ali i suštinske jednakosti svih nas kao ljudskih bića sa dostojanstvom, te je važno podsticati osjećaj uzajamnog poštovanja između nastavnika i učenika kao kolijevke jednog modela poštenije i ravnopravnije opšt društvene komunikacije. Upravo u toj tački podudaranja metoda i ishoda obrazovanja, kao generatora vrijednosti, krije se ključna odrednica svake reforme – obrazovanje u duhu humanističke tradicije koje ovaj koncept nosi u sebi od svog nastanka. Jednostavno, obrazovanjem postajemo ljudi.

Treba li Crnoj Gori harfa?

Da li obrazovanje treba da teži da zadovolji potrebe svijeta u kojem živimo, ili mu je svrha i da promišlja te potrebe kritički i da ih mijenja? Možemo govoriti o svrsi i upotrebi obrazovanja. Da li je činjenica da tržište rada u Crnoj Gori treba kuvare, sobare i programere znak da našem društvu nisu potrebni sociolozi, biohemijski inženjeri ili vajari? Važno je razumjeti potrebe jednog društva i usmjeriti politike ka tome da se te potrebe zadovolje kroz adekvatne obrazovne programe. Ipak, potrebe čovjeka XXI vijeka, građanina Crne Gore jednako kao

građanina neke zapadne demokratije, ne iscrpljuju se u informatičkoj i turističkoj uslužnoj djelatnosti i ako se od njih može zasigurno obezbijediti materijalni život. Zato je važno kritički promišljati naše potrebe koje se ne indukuju samo na tržištu rada i realnoj ekonomiji, već ih treba očitavati u cjelovitosti ljudskog bića. Zato je holistički pristup važan – upozorava da obrazovanje zadovoljava potrebe društva, ali oduvijek, od Platonove akademije do danas, teži da ostvari cjelovitost ljudskog potencijala, mislilačkog, etičkog, emocionalnog, kreativnog⁸. Zato je važno da Crna Gora ima fakultete za etnologiju i antropologiju, biohemijski inženjering, poljoprivreni fakultet ili na matičnom fakultetu odsjek za harfu umjesto nekoliko fakulteta političkih nauka, menadžmenta i turizma. U svojoj čuvenoj „jedanaestoj tezi o Fojerbahu“ Marks kaže da su „filozofi su do sada samo tumačili svijet, stvar je do toga da se on promijeni“. Naše epizode sa „real-soc“

---

⁸ Zanimljiva je etimologija riječi obrazovanje. Anglosaksonski i romanski jezici korijen riječi obrazovanje imaju u srednjovjekovnom engleskom koji u korijenu ima *educat* - ‘izveden (napolje)’, koji upućuje na nekakav izlazak, poput onog Kantovog prosvjetiteljskog izlaska iz „samoskrivljene nezrelosti“. U slovenskim jezicima koriste se riječi koji upućuju na stvaranje (formaciju, obrazovanje) ali se u nekim slučajevima to poklapa sa etimologijom riječi *obraz* koja ima u mnogim kulturama bogato konotativno značenje i upućuje na moralni integritet, dosljednost i čast. Izvore takvog značenja u slovenskim jezicima valja tražiti u njemačkom jeziku gdje se koristi riječ *bildung*, koja upućuje na samostvaranje, lično i kulturno sazrijevanje, harmoniju uma, sopstva, identiteta, emocionalnosti, ali i na Humboltov koncept obrazovanja kao cjeloživotnog iskustva a ne samo vremenski određene buke ili učenja. v. Wilhelm von Humboldt ”Theory of Bildung“, u *Teaching As A Reflective Practice: The German Didaktik Tradition* urednici Westbury, Hopmann, Riquarts. Humboltova koncepcija obrazovanja kao prilagođavanja ali u isto vrijeme i kritičkog odnosa prema svijetu, i njegova gotovo ideološka usmjerenost ka jednom novom humanizmu, ima svoj odraz i u ovom radu.

sljedbenicima jednog od najvećih mislilaca ikada, možda i nisu bile najslavnije, ali su makar stvorile obrazovni sistem koji je, uz sve ideološke dogme, istovremeno zadovoljavao potrebe savremenog svijeta i humano ga mijenjao.

Sistem obrazovanja, jednako, ne smije biti gluv za potrebe glavnih tokova ekonomske reprodukcije jednog društva. Primjere najefikasnijih modela stručnog obrazovanja, kao odgovora zahtjevima tržišta rada, nalazimo u Nemačkoj i Skandinaviji, gde se državna sredstva ulažu u kvalitetno pozivno obrazovanje i prekvalifikaciju radnika i učenika izvan univerziteta, što nižoj srednjoj klasi omogućava pristojan život i bez fakultetske diplome. Ovakve strategije uključuju harmonizaciju i koordinaciju procesa koje prirodno, ali ne samostalno, treba da vodi država.

Metod: iskušavanje igre

Čovjek je *homo ludens*. Sveukupnost njegovog stvaralačkog nastaje u igri, sa drugim ljudima, fizičkom okolinom, sa sopstvom. Da bi se razumjela važnost igre u obrazovnom procesu, na šta upućuje savremena antropologija, pedagogija i andragogija, treba poći od zanimljive epistemološke sličnosti riječi koje su Grci koristili za igru (i za djetinjstvo koji su bili sinonimni, R. Kajoa) i obrazovanje – *paideia*. Huizinga⁹ je odredio čovjeka kao *homo ludens*-a, biće igre. Teško je nama, u jednoj kulturi, gdje se kaže „svaka igra plač donosi“, razumjeti da je čovjek svugdje i uvijek biće koje se igra.

U rigidnom svijetu škole kao obaveze, sistema pravila van kojih se ne smije, teško je zamisliti cijeli slobodni duh sa kojim se čovjek rađa. Postoje pedagoški i antropološki, ali i funkcionalni razlozi da se igra u svojim varijacijama integriše u

---

⁹ Huizinga Johan, *Homo ludens: O podrijetlu kulture u igri*, Matica hrvatska, 1970.

nastavni plan i program od predškolskog uzrasta do univerziteta, ali i dalje u obrazovanju starijih.

Igra je važna u svim fazama ljudskog razvoja. U najranijem dobu ona je podstrek psihomotornom i intelektualnom razvoju djeteta, motivaciji, radu, odnosu sa starijim, a kasnije dovodi mlado ljudsko biće do emocionalne, socijalne i psihološke emancipacije, integracije i samorazumijevanja¹⁰. Član 33 *Konvencije o pravim djeteta* predviđa pravo djeteta na igru. Treba i odraslima dati ono što pripisujemo djeci, uostalom, nije li zapitanost nad svijetom, čuđenje svojstvo djece i filozofa? Naša kultura učenje određuje kao neprijatan napor („bez muke nema nauke“) a ne kao vid često zabavnog i prijatnog iskustva samousavršavanja.

Nije svaka igra ista. Kao što je govorio Kajoa, treba praviti razliku između *paidiea*-e, koju krase spontanost, improvizacija i *ludus* gdje su ključna pravila, vještina i strpljivost. Čini se da treba podsticati oba vida igre: *paidiea*-u više u humanističkim naukama, umjetnostima, *ludus* više u tehničkim i prirodnim naukama, ali oba elementa su stvaralačka. Uzmimo samo *eksperiment* kao neodvojivi dio nastave i istraživačkog rada u prirodnim i tehničkim naukama i razumjećemo važnost igre (i kao *paidiae* i kao *ludusa*) kao njegovog neodvojivog elementa. Eksperiment je igra po utvđenim pravilima koja uvijek može dovesti do nečeg novog, neočekivanog. Humanističke nauke, filozofija, sociologija, psihologija, politikologija izađu iz svijeta knjiga u stvarnost, da oprobaju svoje pretpostavke i tragaju za novim. Društvo u doba tranzicije ima poseban interes da promišlja temelje društvenosti i društvenog reprodukcija znanja, materijalnih dobara, simbola i vrijednosti. Visokom školstvu nedostaju istraživački centri, a studentima profesori koji su uključeni u istraživačke projekte.

---

¹⁰ O presudnom značaju igre kao pedagoškog metoda, kao medija obrazovanja, pisao je klasik iz tzv. grupe velikih pedagoga s kraja 18 vijeka Šiler (Schiller) u svojim pismima o estetskom vaspitanju čovjeka (1795).

Igra je važna komponenta multidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti. Tu su važne upravo one igre koje omogućuju da se rigidne granice disciplina pomjeraju i da se ideje i koncepti prenose i razmjenjuju. U Crnoj Gori gotovo da nema projekta u kojem učestvuju dva ili više fakulteta iako su upravo projekti tog profila najnužniji za neke važne probleme današnjice u Crnoj Gori (medicinska etika, preduzetnička kultura, menadžment u kulturi, etno turizam). Potonji razvoj post-industrijskog društva rascjepkao je znanje u paramparčad izolovanih specijalizovanih akademskih disciplina i kombinatorika igre je važna da se djelovi opet sklope u mozaik upotrebljivog znanja. Bolonjski proces je najbolji primjer postmoderne usitnjenosti nauka i znanja, a transfer znanja iz različitih oblasti koji je potreban da učenik u cjelosti razumije fenomen, problem, često izostaje.

Konačno, tu je i sportska igra kao značajna karika vaspitno-obrazovnog procesa. Sport je polje socijalizacije, humanizacije slobodnog vremena i razvijanja zdravih navika. Umjesto isključivo takmičarskih, treba podsticati sportske aktivnosti koje uključuju čak i studente različitih fizičkih sposobnosti i čine sport solidarnom i kooperativnom aktivnošću. Fizička aktivnost, sistemski uređena od strane države je, premda dijelom intervencionistička, korisna, kako onima kojima je namijenjena tako i državi koja dugoročno može očekivati smanjene izdataka za zdravstvenu zaštitu. Socijalistička Crna Gora vidjela je u sportu svoje strateške ciljeve društvene socijalizacije, integracije ali i jedno antičko-humanističko njegovanje ljudskog tijela i duha. Danas je i sport podređen prostoj profitnoj logici, a država nema sistemski pristup u ovoj oblasti.

*Epistemoške pretpostavke savremenog obrazovanja:
naći učitelja neznanicu?*

Neodvojivi element svakog mišljenja je kritičnost. Dijaloška i dijalektička suština filozofskog mišljenja odvaja ga od

mitopoetike. Znanje se tako samousavršava kroz stalno preispitivanje. U naukama se smjenjuju paradigme (Kun) uz svijest da je svako znanje refleks trenutnih dostignuća ljudske inteligencije i da će napredovanjem ta paradigma biti promijenjena bolje utemeljenom. Ljudsko znanje razvija se uvijek u sjenci sokratovskog neznanja, koje se paradoksalno uvećava daljim saznavanjem.

Pored ove ograničenosti, znanje je ograničeno i odnosima moći. Bekonovo „znanje je moć“, i Fukoovo učenje da diskursna moć reprodukuje znanje posebno u onim naukama koje on naziva nauke niskog epistemološkog profila, govori o tome koliko su odnosi moći u društvu važni za konstrukciju potrebnog, prihvatljivog i relevantnog znanja. Postmodernom heuristikom i genealogijom kao metodom da se uočiti odveć jasna veza između sistema znanja i diskursnih, ideoloških i kulturoloških matrica. U čemu je problem? U tome što znanje, dakle, ne mora nužno biti emancipatorsko, ono podjednako može služiti porobljavanju pojedinca, vještački nametnutim sistematizacijama i vrijednosnim parovima (dobro-loše, valjano-nevaljano, normalno-nenormalno) čime se vrši porobljavanje sopstva i individualnosti. Imati ovakav uvid posebno je važno za humanističke nauke, školske predmete i programe, a posebno kada su u pitanju djelovi koji se odnose na pitanje roda, seksualnosti, kulturno nasljeđenih matrica, ideološke pripadnosti. Međutim, postoji i jedan, za Crnu Goru specifičniji, oblik uvezanosti obrazovanja i moći, rekao bih, realizovan po jednoj kulturnoj matrici.

Epska kultura u svom središnjem mjestu ima guslara pripovjedača, patrijarhat *pater familiasa*, a klerikalno društvo crkvenog poglavara. Matrice autoritarnosti su sa ovih širih polja kulturne razmjene prešle na politiku i druge sfere društvenosti. Tako se u oblasti obrazovanja pojavljuju neupitni autoriteti učitelja, nastavnika, profesora. Zato je obrazovanje upravo ta

tačka sa koje može doći do jednog kopernikanskog obrta u kulturnoj matrici, gdje se odnosu moći i nadmoći pretpostavlja odnos saradnje, prijateljstva (*philia*), povjerenja i razumijevanja. Tako se ne urušava autoritet prosvjetnog radnike nego se samo njen/njegov autoritet postavlja na humanije temelje.

Žak Ransjer je u epistemologiju savremenog učenja donio važan preokret¹¹. Za Ransjera, učitelj je neznalica, a svrha obrazovanja je u prakticovanju i potvrđivanju jednakosti. Inteligencija je univerzalni ljudski resurs koji nam služi da bismo se emancipovali, samopromislili i učinili svoj život ljepšim, a ne da u posjedstvu znanja podređujemo ili se u nedostatku istog nekom podređujemo. Od neprikosnovenih autoriteta poći od drugačije epistemološke postavke – učenik kroz emancipaciju saznaje, oslobađa svoju subjektivnost, praktikuje je. Paulo Freire, jedan od osnivača društveno-kritičke, alternativne pedagogije, ukazao je takođe na igru moći koja postoji u trouglu učitelj-učenik-gradivo. Pedagogija potčinjenih (*Pedagogia do Oprimido*¹²) je pedagogija koju treba graditi s obespravljenima, a ne za njih i u njihovo ime, u neprestanoj borbi za vraćanje humanosti. Obrazovanje, smatra Freire, treba biti „praksa slobode“, gdje se svi ljudi kritički i stvaralački odnose prema stvarnosti i mijenjaju svijet u kojem žive¹³. Djeca Roma, osiromašenih tranzicionih gubitnika,

---

¹¹ Jacques Rancière, *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation* (Stanford University Press, 1991). Ransjer se u svom filozofskom ogledu oslanja na pedagoški metod Žozefa Žakotoa, zapravo emancipatorski ili „panekastički“ ne-metod, po kojem je svaka inteligencija jednaka i u svakoj manifestaciji inteligencije postoji cjelovitost ljudske inteligencije. Po tom metodu, možemo podučavati i ono što ne znamo, ali samo ako prihvatimo polazište jednakosti, nepodređenosti i želje za samoostvarenjem.

¹² Paolo Freire, *Pedagogija obespravljenih*, Odraz, Zagreb, 2012.

¹³ Ključni Freirov koncept je *konscijentizacija*, osvješćenje – kao svojevrсна filozofija oslobođenja, istovremeno proces osvješćivanja i temelj za kritiku vaspitno-obrazovnih ustanova, metodologija oslobađanja.

izbjeglih iz potonjih ratova samo su neki od mogućih subjekata čiju riječ treba u vremenu koje dolazi čuti i kroz obrazovanje im dati polaznu tačku za emancipaciju od društveno „predodređene“ marginalizacije. Ransjerov i Freirov pristup obrazovanju su upravo polazna tačka dekonstrukcije *ex cathedra* obrazovanja.

Ex cathedra modelu crnogorskog obrazovanja, koji potonja reforma nije uspjela da iskorijeni, svojstven je upravo model subordinacije gdje je učitelj (nastavnik, profesor) nadmoćan u odnosu na učenika, i ta (neupitna) superiornost nije samo u informacijama, ona predstavlja odnos suštinske podređenosti. Kako drugačije objasniti nepostojanje studentskih protesta u Crnoj Gori, i jasno formulisanog bunta mladih protiv normativnih nesuglasja savremenog svijeta? Možda društva u kojima se desila 1968. imaju i zaostali višak izvjesne energije, ali ona u kojima se ona nije desila imaju hroničan manjak *elan vital-a* za građanske i opštedruštvene promjene. Upravo je to slučaj sa Crnom Gorom. No, ne bi ovaj ransjerovski kopernikanski obrt u našoj kulturnoj matrici bio samo podstrek ljevičarskom buntu i protestu, već i toliko pominjanim i traženim vrijednostima neoliberalnog društva: kreativnosti, inovativnosti, nezavisnosti, preduzetničkom duhu.

Dijalog: obrazovanje u multikulturnom društvu

Učitelj, gotovo kako je to govorio Sokrat, majeutički pomaže učeniku da dođe do saznanja, ali i da prosuđuje njegovu valjanost bez nametanja svog „puta“ i svoje „istine“. Uostalom, istina često i ne postoji, tačnije tek je puki odraz igre moći društvenih subjekata. Tom istinom o nepostojanju vječnih istina¹⁴ treba opskrbiti buduće građane, roditelje, privrednike, naučnike. Učenost na Zapadu

---

¹⁴ Ovaj logički paradoks, koji je ovdje dat u obliku stilske figure, ostaće u svojoj formi nedokučiv mnogim učenicima srednjih škola jer im je ukinuta nastava predmeta „Logika“. Neko od reformatora je, nedokučivom dedukcijom, došao do zaključka da formalna logika nije osnovno oruđe valjanog mišljenja.

nastaje sa prvim filosofima, a temelj njihovog mišljenja je upotreba razuma, kritika mitskog i prihvatanje dijaloškog shvatanja svijeta.

Aristotel je pravio razliku između teorijskog (*bios theoreticos*) i praktičkog života (*bios practicos*), i dok je za prvo karakteristično dokazivanje vječnih istina, njihovo izvođenje iz nepromjenjivog poretka stvari, za ekonomiju i politiku koristi se ubjeđivanje u ispravnost jednog od mogućih načina viđenja jedne pojave ili procesa. Ova epistemološka distinkcija je važna jer ukazuje na normativnu impregniranost humanističkih nauka, a kako će pokazati Fuko i onih koje važe za prirodne (biologija, medicina e.g.). Znanje je često rezultat naše društvene deliberacije, i obrazovni sistem treba učiniti poljem stalne dijaloške razmjene ali i procesom osvješćivanja društveno fundiranih „istina“. Društveni zakoni nisu kao prirodni, nužni i univerzalni, ali im njihova poželjnost ili nepoželjnost u jednom pluralnom društvu daje smisao i vrijednost¹⁵. Do tog smisla i vrijednosti može se doći samo dijalogom, u kome sve grupe učestvuju ravnopravno, bez obzira na objektivnu društvenu, političku, ekonomsku ili bilo koju drugu moć koju posjeduju. Izgradnja Crne Gore kao multikulturnog društva podrazumijeva još intenzivniju kulturološku razmjenu između naroda koji u njoj žive, kako bi bilo manje etničke distance, a više zajedničkog života.

Društvene nauke treba da služe uspostavljanju pravila deliberacije o važnim društvenim pitanjima, valjano, kroz argumente

---

¹⁵ Upravo u navedenom smislu, obrazovanje mora biti kritika obrazovanja kao instrumentalnog uma (Horkhajmer) koje neoliberalizam uspostavlja kao model ovladavanja svijetom kroz korporativno-menadžersko upravljanje društvenom reprodukcijom. Potreba filozofa poput Gadamera i Diltaj - da duhovnim naukama pripišu jednu složeniju racionalnost, nasuprot prosvjetiteljskom redukcionizmu uma i humanističkih nauka na metode prirodnih nauka, ide u prilog onoj viziji obrazovanja koja u svoje središte postavlja razumijevanje a ne objašnjenje, motivaciju a ne kauzalnost, uživljavanje, a ne samo posmatranje.

teorije i prakse. Polarizovano društvo kakvo je crnogorsko rijetko pribjegava dijalogu zavađenih ideoloških polova i onemogućava integraciju kao osnovni cilj obrazovanja. Inkluzija kao jedan od zadatah ciljeva reforme nije moguća ako škole nisu mjesto gdje je glas različitosti uvijek dobrodošao. Školski programi, lektire, istorijske čitanke i udžbenici moraju napraviti mjesta za Drugog, da se i njegova strana čuje. Taj Drugi mogu biti žene, kojih u istorijskim udžbenicima nema kao da nisu ni postojale, ali i nacionalne manjine, koje su u tim istim udžbenicima predstavljene isključivo kao renegati. Dekonstrukcija muškog pogleda na istoriju (*his-story*) možda je prvi korak u obračunu sa nazadnim elementima patrijarhata. Upravo one kategorije koje su već postale dio stereotipija i autostereotipija crnogorskog društva, odnos žena i muškaraca, odnos prema pripadnicima manjinskih naroda, pripadnicima LGBT grupa, moraju da prođu kritičko preispitivanje kroz metodiku nastave koja uključuje razgovor, razmjenu mišljenja i kritičnost.

Nastava istorije, građanskog obrazovanja, sociologije, političkih nauka, pored dijaloga u multikulturalnom društvu moraju da stimulišu multiperspektivnost, kritičku distancu, otvorenost i inkluzivnost. Nije dovoljno da udžbenike pišu pripadnici različitih kulturnih grupa, što je u crnogorskom iskustvu izuzetan pomak u odnosu na region, nego je važno da i methodsko-didaktička pravila organizacije nastave budu u službi ovakvog pristupa učenju i istraživanju. Čini se da geneza našeg obrazovnog sistema, a u tome se ne razlikujemo mnogo od istočnoevropskih društava, ali prilično od zapadnih, pokazuje sporo emancipovanje obrazovanja od političkih i klerikalnih izvora moći. Obrazovanje se nije izborilo ni za poziciju autonomnog a kamoli autoritativnog stvaraoca diskursa.

Obrazovan je onaj koji ima obraz?

Ključna filofska dilema o svrsi obrazovanja mogla bi se označiti kao razlika između Sokratovskog traganja za vrlinom i

sofističke instrumentalizacije znanja. Danas je nemoguće poći iz jedne partikularne etike i u nju smjestiti obrazovanje i njegovu svrhu, ali ostaje činjenica da je obrazovanje garant razumijevanja u multikulturnim društvima, da nudi modele i metode komunikacije između različitih etničkih grupa i njihovih koncepcija dobra, da je najbolji forum za građansku deliberaciju o svim problemima pluralizovanog društva kakvo je crnogorsko. O važnosti obrazovanja za poredak i patriotski odnos prema otadžbini nesumnjivo je znao i knjaz Nikola. Krajem 19. vijeka knjaz piše učiteljima: „Crna Gora, ja i moj nasljednik zahvalni smo sadašnjem učiteljskom kadru koji tako savjesno gaji mlade izdanke naše otadžbine“. Kakav odnos prema otadžbini, građanskoj vrlini, moralnim obavezama prema svojim sunarodnicima i sugrađanima treba da podstiče obrazovanje u 21. vijeku?

Tokvilovi spisi obiluju pohvalama građanskoj hrabrosti, onoj istoj vrlini koju Monteskje smatra osobinom nerazdvojnog od republike (dok je za despotiju ta osobina *strah*). Svaki poredak zavisi od političke kulture, a ovaj se temelji na obrazovnom sistemu. Svijet koji gubi vrijednosne okvire tradicionalnog društva i u vrtlogu noviteta globalnog sela raščarava stare etičke kodekse bez nuđenja novih, je svijet u kojem je teško smisleno živjeti. Duboke nepravde između globalnog juga i sjevera, diskrepanca između šake najbogatijih i miliona na ivici bijede, nepravde tranzicionih društava, ratova, velikih historijskih zločina¹⁶, do onih sitnih ne manje bolnih nepravdi unutar čak i najrazvijenih društava – rasna, nacionalna, seksualna diskriminacija, rodna neravnopravnost, nasilje u porodici, nasilje prema djeci i starima dio su jedne perpetuirane distopije, jednog

---

¹⁶ Adorno u *Negativnoj dijalektici* kritikuje modernu kulturu i obrazovanje kao saučesnike strašnog varvarizma kakav je Aušvic. Po Adornu, cilj i svrha učenosti i obrazovanja, svojevrsni drugi kategorički imperativ, mora biti da se Aušvic više nikada ne desi. Adorno, Theodor W, *Negative Dialectics*. London and New York: Continuum International Publishing Group, 2005, p. 365.

velikog mozaika nepravde. Zajedničko svim ovim oblicima nepravde je to što je njihov uzročnik – čovjek. Ako vaspitanje i obrazovanje ne služe tome da se ovakve nepravde osvijeste i zaustave, čemu onda služi? Čemu kao pojedinci koji su dio jednog društva, ali isto tako dio jednog univerzalnog poretka, uvezani moralnim obavezama čovječnosti i samilosti, možemo da se nadamo ako u slobodnoj razmjeni ideja kroz školske kurikulume ne govorimo o ljudskoj patnji i načinima da se ona prevenira. Obrazovni sistem ima tu moć, jer djeluje i vaspitno i obrazovno na one koji će sutra odlučivati o poretku stvari u našoj zemlji, a kroz neke forume možda i o budućnosti svijeta.

U svom tekstu „Ne za profit: zašto je demokratiji potrebna humanistika“¹⁷, Marta Nusbaum, zalažući se za obrazovanje koje služi inkluzivnijem konceptu građanstva, ukazuje na to da instrumentalizacija obrazovanja od strane nekritičke menažersko-tehnokratske elite urušava same temelje demokratije. Ejmi Gatman, na sličnom tragu, zagovara „školovanje čiji je cilj podučavanje umijećima i vrlinama demokratske deliberacije“ i ističe da obrazovni autoritet mora biti „podijeljen između roditelja, građana i profesionalnih edukatora“¹⁸. Bez humanioruma

---

¹⁷ Marta Nusbaum, „Ne za profit: zašto je demokratiji potrebna humanistika“, *Peščanik*, <http://pescanik.net/ne-za-profit-zasto-je-demokratiji-potrebna-humanistika/>

¹⁸ Ejmi Gatman, „Demokratsko obrazovanje“, *Reč 82/28*, Fabrika knjiga, Beograd 2012, p. 289 Piter MekLaren je još kategoričniji u zahtjevima savremene pedagogije: „kritička pedagogija koja je prigrlila ratoborni postmodernizam treba da izgradi politiku prkosa koja može stvoriti uslove i za ispitivanje institucionalizacije formalne ravnopravnosti zasnovane na priznatim imperativima belackog, anglo, muškog sveta, i za davanje podrške istraživanju načina na koji dominantne institucije treba transformisati tako da više ne služe kao kanali za namernu ravnodušnost prema ugnjetavanju, za evro-imperijalnu estetiku, za štetne posledice ekonomske i kulturne zavisnosti, i za proizvodnju asimetričnih odnosa moći i preimućstva. Piter Meklaren,

nema iskonske zabrinutosti za druge, za planetu, na koncu za svoje moralno usavršavanje, a na tim osnovama stoji cjelokupna povijest nauka i učenosti. Tranziciono društvo srođeno sa nepravdama i nejednakošću, kao što je crnogorsko, mora kroz obrazovanje da teži uspostavljanju poretka vrline u kome je čestitost i časnost odraz razumijevanja svijeta i ljudi.

Humanistika je škola demokratije ali i škola života, makar onog kojeg je Sokrat smatrao valjanim – promišljenog života. Obrazovanje je tako i samospoznaja, svijest o identitetu. Identitetu koji nije ideološka čaura, koji razumije kulturološke, istorijske razmjene i situira čovjeka u njegovoj sadašnjosti i univerzalosti, ali uz svijest o njegovoj vremenitosti i ukorijenjenosti. Humanističke nauke, dakle, nisu izgubljeno vrijeme već dobijena prilika za novo razumijevanje i stvaranje svijeta. I nije više sokratovsko pitanje da li je nepromišljeni život dobar, nego da li je uopšte moguć?

Obrazovanje za univerzalne vrijednosti ne znači nužno napuštanje svih partikularnih kulturoloških matrica. Obrazovanje može biti njihova kreativna reinterpretacija i prilagođavanje univerzalnim načelima humanosti. Tako se tradicionalni etički kodeks čojstva i junaštva, uz kritički istorijski i antropološki okvir, može i redefinisati kao univerzalno načelo čovjštva. Tako je naslijeđena tradicionalna etička matrica, prilagođena novom vremenu, usmjerena ka jednom drugačijem odnosu prema svjetonazorima savremenosti. Kroz tu matricu može se odrediti humaniji odnos prema manjinama, uticati na smanjenje etničke distance, koja je rezultat neznanja i činjenice da obrazovni sistem nije uradio ništa da se djeca pripadnici nacionalnih manjina od ranog uzrasta integrišu u zajednicu, a njihovi zahtjevi za specifičnošću, na osjećaj ponosa pripadnosti svojim kulturnim zajednicama, poštuju od strane većine. Ova redefinisana verzija

---

„Multikulturalizam i postmoderna kritika: ka pedagogiji otpora i preobražaja“
Reč 82/28, Fabrika knjiga, Beograd 2012.

humanističkog obrazovanja trebalo bi da konstruiše nove etičke platforme prema najširim i najopštijim kategorijama: civilizaciji, prirodi, planeti, budućim generacijama.

Zaključak: ispočetka

U tranzicionoj Crnoj Gori obrazovanje treba da postane prostorom sveopšte moralne obnove, ali ne po matrici jednodimenzionalnosti i isključivosti, već razmjene u kojoj se tuđi svjetonazori poštuju, a njihova valjana argumentacija o važnim društvenim pitanjima uvažava. Zakonom se ne može propisati kvalitet obrazovanja, ali se mogu naznačiti željeni ciljevi. Desetak zakona kojima se reguliše obrazovni sistem ispisani su željama koje ne prate konkretne obrazovne politike.¹⁹ Diskrepanca između želja i stvarnosti, pravnog i stvarnog, kada je obrazovanje u Crnoj Gori je tolika da slovo zakona zvuči kao utopija. Možda je samo zakonodavac shvatio suštinu, a „prosvjetari“ ostali vjerni nekim drugim ciljevima

---

¹⁹ Tako u važećem Zakonu o obrazovanju i vaspitanju stoji da obrazovni sistem ima za cilj da: 1) obezbjedi mogućnost za *svestrani razvoj* pojedinca, bez obzira na pol, životno doba, socijalno i kulturno porijeklo, nacionalnu i vjersku pripadnost i tjelesnu i psihičku konstituciju; 2) zadovolje potrebe, interesovanja, želje i ambicije pojedinca za *doživotnim učenjem*; 3) omogućiti izbor obrazovnog programa na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja; 4) razvija *svijest*, potrebu i sposobnost za očuvanje i *unapređenje ljudskih prava, pravne države, prirodne i društvene sredine, multietičnosti i različitosti*; 5) razvija *svijest o državnoj pripadnosti* prema Republici Crnoj Gori i njenoj kulturi, tradiciji i istoriji; 6) omogućiti pojedincu, u skladu sa sopstvenim mogućnostima, *uključivanje i participaciju* na svim nivoima rada i djelovanja; 7) razvija *svijest o nacionalnoj pripadnosti, kulturi, istoriji i tradiciji*; 8) doprinosi uključivanju u *proces evropskih integracija* (kurziv, autor) *Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju*, <http://www.mps.gov.me/biblioteka/zakoni>

obrazovanja, ili je zakon donesen tako da se stvarnost izgubila iz vida. No, jedno se čini izvjesnim. Treba krenuti *ab ovo* – ispočetka. A centralno pitanje je na kojim principima postaviti reformu koja sigurno vodi u osmočlanu zakonsku utopiju.

Obrazovanje, čudnom dijalektikom svojstvenoj samo ljudskom umu, mora u isto vrijeme da uči čovjeka poretku ali i da mu otkriva nove i drugačije „svjetove“. Obrazovanje koje u sebi ne krije makar klicu kopernikanskog i prevratničkog nije ništa drugo do zid – *the wall*²⁰ u koji valja zacementirati još jednu ciglu. I opet, šezdesetosma. Obrazovanje treba da stvara građane, a ne podanike baš kao što je govorio Humbolt, reformator jednog od najvećih svjetskih obrazovnih sistema. Obrazovanje je oslobađanje, ali ne samo političko, nego oslobađanje duha kao najšireg okvira čovjekovih svjetonazora. Sukob partikularnih etika i načela kojim tragamo za različitim koncepcijama dobrog života u multikulturnom društvu kakvo je crnogorsko, možemo razumjeti i prihvatiti samo ako imamo sistem obrazovanja koji poštuje različitost i umije da o njoj govori.

Obrazovanje je šansa za valorizaciju sopstvenog identiteta bez negacije drugih, kroz kritičko sagledavanje i rekonstrukciju sopstvene tradicije i nasljeđa. Tranziciono društvo devalvira građanske vrline, a obrazovni sistem je posljednja brana od pošasti tehnokratskog profitno orijentisanog, pogleda na svijet. Reformu, smatram, može izvesti jedino učitelj neznalica, onaj koji apoteozom jednakosti kao metodičkog i normativnog orijentira, uz kritičku skepsu prema sveopštim istinama i sveznajućima, uvodi u društvo predak demokratije, tolerancije i građanske vrline. Isti onaj, koji će na univerzitetском nivou, integrisati istraživanje i profesuru kao nerazdvojive elemente savremene akademije. Pored učitelja neznalice, za reformu će biti potrebno mnogo dijaloga, koji je njen cilj i sredstvo, a zatim i svijesti da je korijen ove riječi „obraz“, te da obrazovanje koje

²⁰ Istoimeni album Pink Floyd-a, 1979.

---

ne služi stvaranju čovjeka vrline i nije obrazovanje već puka instrumentalizacija čovjeka. Na koncu, valjaće i pomalo igre, kako bi se u neslućenoj kombinatorici mogućnosti, uz manje dosade, iz vizure male brdovite mediteranske zemlje uvijek iznova, onako djetinje i filozofski, iskušavao nepredvidivi savremeni svijet.

Literatura:

- Adorno Theodor W, *Negative Dialectics*, London and New York: Continuum International Publishing Group, 2005
- Andrijašević Živko, *Srpstvo u Crnoj Gori*, objavljeno na http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm
- Freire Paolo, *Pedagogija obespravljenih*, Odraz, Zagreb, 2012
- Gatman Ejmi, „Demokratsko obrazovanje“, *Reč 82/28*, Fabrika knjiga, Beograd 2012,
- Gazivoda Pavle, „Školski sistem u Crnoj Gori, korjени, razvitak, perspektive“, *Pedagogija*
- Huizinga Johan, *Homo ludens: O podrijetlu kulture u igri*, Matica hrvatska, 1970.
- Humboldt, Wilhelm von „Theory of Bildung“, u *Teaching As A Reflective Practice: The German Didaktik Tradition*, urednici Westbury, Hopmann, Riquarts, Routledge, 2012
- Meklaren Piter, „Multikulturalizam i postmoderna kritika: ka pedagogiji otpora i preobražaja“, *Reč 82/28*, Fabrika knjiga, Beograd 2012
- Nusbaum Marta, „Ne za profit: zašto je demokratiji potrebna humanistika“, *Peščanik*, <http://pescanik.net/ne-za-profit-zasto-je-demokratiji-potrebna-humanistika/>
- Rancière Jacques, *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*, Stanford University Press, 1991
- Snou Čarls, *Dve kulture i ponovo o njima*, Biblioteka XX vek, NUBS, Beograd, 1971.